

Zahit GÖNENCAN

**Sosyal Güvenlik Kuruluşları
(Emekli) Genel Müdürü**

Zahit GÖNENCAN bürokratik hayatına Maliye Bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde memuriyetlerle başlamıştır. Öncelikle vergi mevzuatı konusunda görev yapan GÖNENCAN Yeğenbey Vergi Dairesi , Bina ve Arazi vergileri İtiraz Komisyonu , vergiler İtiraz Komisyonunda raportörlük yaparak memuriyetine Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Genel Müdür Müşaviri olarak devam etmiştir. Bu görevinde T.C. Emekli Sandığı mevzuatı ile tanışan GÖNENCAN daha sonra 1978 yılında Sosyal Güvenlik Bakanlığı Sosyal Güvenlik Kuruluşları Genel Müdürlüğüne Genel Müdür Yardımcısı olarak atanmıştır.

Sosyal Güvenlik Kuruluşları Genel Müdürlüğü bünyesindeki çalışmalarını sırasında Sosyal Sigortalar Kanunu ve Bağ Kur mevzuatı sorumluluğunda görev ifa etmiştir.

1985 yılında Sosyal Güvenlik Kuruluşları Genel Müdürü olarak atanan GÖNENCAN Genel Müdürlük görevinde yedi yıl kalmıştır.

Bu süre zarfında Sosyal Sigortalar Kanunu, Bağ Kur Kanunu ve İş ve İşçi Bulma Kanunu ile ilgili mevzuatlar ile banka ve Sigorta Sandıkları mevzuatlarında görev üstlenmiştir.

IV ncü Beş Yıllık Kalkınma Planından başlayarak VIII inci Kalkınma Planı dahil beş dönem Kalkınma Planları Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonlarında görev alan GÖNENCAN VII ve VIII inci Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu raportörlüğünü yapmıştır.

1994 yılında emekli olarak aktif memuriyet görevini bırakan GÖNENCAN 1996-1997 yıllarında Bağ Kur Genel Müdürlüğü Yönetim Kurulu üyesi olarak da bulunmuştur.

Dernekler Kanunu ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile ilgili olarak iki basılı kitabı bulunan GÖNENCAN'ın sosyal güvenlik konusunda bir çok makale ve çalışması bulunmaktadır.

OSMANLI DÖNEMİNDE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMLERİ

Osmanlı Devletinin 700 üncü yılını değerlendirdiğimiz 1999 yılında Osmanlı Devletinin kuruluşu, genişlemesi, devlet, askeri ve sosyal yapısı çeşitli yönleri ile uzman kişilerce incelenmiş ve bu konuda araştırma ve inceleme tebliğleri çeşitli yayın organlarınca ortaya konulmuştur. Ancak Osmanlı Döneminde sosyal güvenlik sistemi hemen hemen hiç incelenmemiş bir konudur. İlk bakışta tarihsel gelişim içinde Osmanlı Döneminde sosyal güvenlik kavramı yokmuş gibi görünmesine rağmen ciddi olarak konunun devlet yapısı içinde araştırılmasında çok değişik kurumlaşmaların uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Osmanlı Döneminde sosyal güvenlik sistemi İslam Dinin esaslarına dayanan toplumsal yardımlaşma anlayışına dayanmaktadır. Dini esaslardan da yararlanan toplumsal yardımlaşma kavramları Devlet yapısı içinde sistemleşerek kurumlaştıkları da görülmektedir. Buna rağmen Osmanlı Döneminde tarih kitaplarına geçen defter kayıtları ile belirlenen sosyal güvence sistemini, modern anlamda bir sigorta sistemi ile karşılaştırmak, bu şekilde bir sistem arayışına girmek yanlış bakış açısı olacaktır. Çünkü o dönemlerde uygulanan

emeklilik kavramı yardımlaşma anlayışına dayanan ve çalışan kamu görevlilerinin geleceğinde yaşam düzeyini sağlayabilecek bir ölçüde mali kaynak yaratmak şeklinde anlamak gerekmektedir. Bu anlayış yalnız Osmanlı Devleti de ile ilgili değildir. Nitekim XVII-XVIII inci yüz yıllarında aynı anlayışla gelişen Fransız sosyal güvence sisteminde, "*Fransız müellifleri emeklilik maaşında akdi bir mahiyet görmedikleri gibi tam bir sosyal sigorta mahiyeti de görmemekte ve bunu sadece maaşı miktar itibariyle azalmış fakat mahiyet itibariyle aynı bir temadisi saymaktadırlar, memuriyet maaşı memurun amme hizmetlerini iyi görmesi, kendisini bu hizmetlere tamamen bağlanması için hizmet menfaatine olarak verildiği gibi emeklilik maaşı da aynı maksatla verilir.*" şeklinde yorumlamışlardır (1). Bu yaklaşım biçimini Osmanlı Devletinin gerçekleştirdiği sosyal güvenlik sisteminde de açıkça görmek mümkündür. Ancak ne olursa olsun Devlet olmanın genel vasıflarından biri de yerleşik düzen içinde askeri ve idari sistem içinde çalışanların çalışma gücünü kaybetmeleri halinde gerek kendisinin ve gerekse aile bireylerinin yaşam düzeyini sağlayıcı düzenlemeleri yapmasıdır. Osmanlı Devletinde de görünen budur.

OSMANLI ASKERİ ve İDARİ DEVLET YAPISI İÇİNDE SOSYAL GÜVENLİK

Osmanlı devlet yapısını inceleyen "Tarih Kitaplarında" askeri ve idari yapı içinde sosyal güvenlik sistemini, uygulanışını ve esaslarını belirleyen geniş bilgilerin yer almadığını görmekteyiz. Ancak bu durum Osmanlı devlet yapısı içinde sosyal güvence sisteminin olmadığı

anlamını taşımamaktadır. Bazı arşiv kayıtları, bazı kısa bilgiler Osmanlı Askeri ve İdari yapısı içinde sosyal güvenlik uygulamalarının olduğunu tespit etmektedir.

Arz ı miri veya arz ı memleket denilen yerler yirmi beş kısma ayrılmıştır. Her kısım ayrı bir amacı içermektedir. İkinci derecesine göre hasılatı vezirlere, beylerbeylerine, sancak beylerine, nişancı ve defterdarlara, ve buna mümasil zatlara bırakılan has itibar edilen yerler Dördüncüsü bazı Devlet ricaline hizmetleri dolayısıyla mülk olarak verilen malikhaneler. Bunlar sahiplerinin malı olup varislerine intikal eder, isterlerse satılır ve vakfedilir. Yedincisi arpalık arazisidir; icmalli, icmalsiz olarak iki kısımdır. İcmalli arpalık eskiden beri bir hizmete mükafat olarak tahsis edilen yerler olup, icmalsiz olanı da yine bir hizmete mukabil verilen fakat daimi arpalık olarak tahsis edilmeyen ve arpalığa sahip olanın ölümüyle yine aslına rucu eden arazidir. Onuncusu, zeamet ve tımar mütekaitle-rine (emeklilerine) tahsis olunan yerlerin hasılatıdır (2).

I - Padişahlara ve Osmanlı hanedanına gelir tahsisi

Osmanlı Tarihinde Padişahlar tek devlet yetkilisi olması dolayısıyla önceleri "babadan oğluna geçen" saltanat daha sonra "aile büyüğü sistemi" içinde gelişmiştir. Bu nedenle genel olarak ölünceye kadar saltanat sahibi olan Padişahların emekli olmaları pek ender görülen bir olaydır. Buna rağmen tarih kayıtlarına göre Padişahın sağlığında saltanatı oğluna devri zorlama ile dahi olsa XVI ncı yüz yılda II Beyazıt, Yavuz Sultan Selim arasında gerçekleşmiştir. (7 Safer 918 = Nisan / 1512)

"II nci Beyazıt saltanatı oğluna (Yavuz Sultan Selim) terkettikten sonra arzusu üzerine yirmi yük yani iki milyon akçe yıllık maaş tayiniyle Domettoka'ya gönderildi. Sultan Selim babasını teşri etti. Hizmetine beylerbeyisi Hasan Paşa ile defterdar Kasım Çelebi'yi ve Tabip Ahi Çelebi denilen Mehmet b. Kemali tayin edilip gönderildi (3).

Osmanlı Devlet sistemi içinde Osmanlı hanedanının sosyal güvenliği, Padişah sorumluluğu altında sistematize edilmiştir. Bu konuda en çarpıcı örnek (Ann Chamberlin'in yazdığı) *Safiye Sultan (Romanı)* incelemesinde yer almaktadır. Sultan II nci Selim'in kızı, aynı zamanda Sokullu Mehmet Paşanın karısı olan İsmihan Sultan'a yöneltilen "*Kocan çok akıllı bir adam ileride seni yalnız bıraktığında (öldüğünde) sıkıntıya düşmeyiniz diye para biriktiriyor*" sorusuna İsmihan Sultan kocası olan Sokullu Mehmet Paşa ile ilgili olarak "*Ama benim kocam Sultanın kölesidir. O öldüğünde serveti de Saraya geçer kızım ve ben öyle bir şey olduğunda sarayın bize vereceği parayla geçinmek zorunda kalacağız. Bu benim en korktuğum şeylerden biri*" açıklaması yer almış bulunmaktadır. Bu açıklamanın her ne kadar tarihsel kaynak olarak bir niteliği bulunmasa dahi bir sistemin vurgulanması bakımından önemli olarak görülmelidir.(4)

II - Sadr ı Azamların tekaütlüğü (emekliliği)

Osmanlı Devletinde vezir i azamlık makamı, sultanın vekili, tam yetkili temsilcisi ve icranın ikinci reisi olarak belirlenebilir. Sultan Orhan zamanından beri var olan bu makamı işgal eden kişiye, diğer vezirlere olan üstünlüğünü

vurgulamak ve Devlet teşkilatında hiyerarşiyi sağlamak için önceleri vezir i evvel ve vezir i azam denilirken, Kanuni'den itibaren Sadr ı Azam unvanı kullanılmaya başlanmıştır.

Padişahın mutlak vekili olan Sadr ı Azam, Padişah fermanı ile atanırken diğer vezirlerden farklı olarak kendisine *mühr i hümayun* yani Padişahın mührü verilmektedir. Fatih Kanunnamesinde vezir i azamların görev ve yetkileri şu şekilde tanımlanmıştır." Vezir i azam vezirlerin ve beylerin başıdır, cümlenin ulusudur, cümle devlet işlerinin mutlak vekilidir, devlet mallarının vekili defterdar, nazırı ise vezir i azamdır." (5)

XV inci XVI ıncı Yüz Yıllarını içeren Osmanlı Döneminde hüküm süren ve Fatih Sultan Mehmet'ten başlayan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminde zaman zaman aynı kişi olmak üzere 34 Sadr ı Azamın makama geldikleri görülmektedir.

Bunlardan bir kısmının azli sonunda öldürülmesi söz konusu olmakla birlikte bir kısmına da Devletin "*tekaüt*" geliri tahsis ettiği tarihi kayıtlarda görülmektedir.

Bunları kısa örnekleri ile açıklamakta yararlı olacaktır.

MAHMUT PAŞA: II nci Beyazıt döneminde "*Vezir i Azama Mahmut Paşa 1474 ibaidalarında azlinden sonra kendi vakıflarının bulunduğu Uzuncaova - Hasköy kasabasına gönderilmiş ve yerine Gedik Ahmet Paşa getirilmiştir*" 878 H. (1473 M) de azlonulan Mahmut Paşa Edirne civarında Hasköy'e gönderilmesi burada Mahmut Paşanın vakıflarının bulunması dolayısıyla geçimi bu yörede vakıfları gelirleri ile temin etmesi esasına dayanmaktadır (6).

İSHAK PAŞA: Karamani Mehmet Paşanın azlinden sonra 1481 'de üçüncü defa vezir- i azam olmuş ve 888 H. (1492 M.) de azlolunarak tekaüt edilip Selanik Sancağına gönderilmiştir. Bu husus kayıtlarda "**18 Aralık 1483 (6 Şevval 887) Pazar gecesi Edirne'deki Yeni Saray'da Padişahın huzuruyla işret meclisi kurulup içilip eğlendikten sonra orada bulunanlara hil'atleri giydirilip ikram olunurken Gedik Ahmet Paşaya da siyah kaftan giydirilip öldürüldü ve kayın pederi İshak Paşa Vezir i Azamlıktan azlolunarak Selanik Sanca-ğıyla tekaüt edildi.**" şeklinde yer almıştır (7).

DAVUT PAŞA: Anadolu ve Rumeli beylerbeyisi olup sonra vezir ve 888 H. (1483 M) de İshak Paşa'nın yerine vezir- i a'zam oldu ve on dört sene bu makamda kamıştır. 903 H. (1496 M) de tekaüt edilen Davut Paşaya Dimetoka'daki malikhanesinde oturmak üzere senede üç bin akçe tahsisat ve-rilmiştir. Vefatı 905 H. (1499 M) dedir (8).

PIR MEHMET PAŞA: Mısır'dan avdette Yunus Paşanın idamı üzerine İstanbul'dan getirilerek Şam'da Padişah "Yavuz Sultan Selim" ile buluşup vezir- i azamlığa tayin edilmiştir. (924 Mukarrem = 1518 Ocak) ve Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar mevkiini muhafaza ettiği gibi oğlu Sultan Süleyman'a da üç sene vezir- i azamlık yaptıktan sonra 13 Şaban 929 = 28 Haziran 1523) de vezaret haslarıyla tekaüt edilmiştir. "**1523 Haziranında Vezir- i Azam Piri Paşa, makamına göz dikmiş olan Ahmet Paşanın iftirası üzerine azıl oldu. Ve ondan bir süre önce belirlenen şekilde iki yüz bin akçe tahsisat ile emekliye ayrıldı.**" (9).

LÜTFÜ PAŞA: İkinci vezir olup bu hizmette iken Ayas Paşa'nın vefatı üzerine vezir- i azam tayin edilmiştir. (946 Safer = 1539 Haziran) Sultan Süleyman'ın hemşiresi olan zevcesi Şahi Sultan ile geçimsizlik yüzünden azl- olunup tekaüt haslarıyla Dimetoka'da oturtulmuştur (948 Muharrem 9 = 1541 M) (10).

HADİM SÜLEYMAN PAŞA: İkinci vezir bulunurken Lütfü Paşanın yerine 948 Muharrem (1541 Nisan sonu Mayıs başları) de vezir- i azam tayin edilmiştir. Üç buçuk seneden fazla bu makamda kalmıştır.; 13 Ramazan 951 (28 Kasım 1544) de divan günü Mısır Valiliğinde halef ve salef olmalarından dolayı araları açık olan kubbe veziri Deli Hüsrev Paşa ile yaptığı münakaşa ve birbirlerine hançer çekmek derecesine vardığından dolayı vezir - i azamlıktan azlolunarak tekaütlük verilip Malkara'da oturması emrolunmuş ve 955 H. (1548 M) de orada ölmüştür(11).

İSKENDER PAŞA: "*İskender Paşa vezir rütbesinde iken kendi arzusu ile tekaüt olmuş, fakat evvelce Bosna Beyi bulunup II nci Beyazıt'ın da itimadını haiz olması sebebiyle kendisine Venedik seferinden evvel Venedik arazisine akın yaparak düşmanın Mora'ya asker göndermesi emrolunmuştur*" (12).

KASIM PAŞA: Benzer tarihi kayıtlar "*Hammer*" in Osmanlı Tarihinde yer almaktadır. "**Sakalını devlet hizmetinde ağartmış ve padişahın (Kanuni Sultan Süleyman) şehzadeligi sırasında Manisa'da Defterdarlık görevini sürdürmüş olan Kasım Paşa, Belgrat fethe- dildikten sonra (1521 M.) yaşlılığını ileri sürerek emekliliğini istedi. Padişah, arzusunu yerine getirerek iki yüz bin akçe (o zamana göre dört yüz bin duka) ona tahsis etti. O tarihten**

sonra vezirlerin emekliliği için bu kadar para tahsis edilmesi gelenek halini aldı" (13).

Bu tarihi kayıta da görüleceği üzere, Fatih döneminde başlayan Osmanlı'nın Devlet yapısı içinde yapılanması döneminden başlayan ve Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar devam eden sistem örneklerinde de görüldüğü üzere, vezir gibi Devlete büyük hizmet veren kişilerin yaşlılık halinde görevden ayrılmasında kendilerine emekli aylığı bağlanması bir uygulama olarak görülmektedir. Padişah iradesi (*Hatt ı hümayun*) ile gerçekleşen sosyal güvence uygulamasının geleceğe yönelik bir yasal düzenleme olmasından ziyade gelenek halini aldığı vurgulanmaktadır. **"Emekliye ayrılmış vezir-i azamlara, yıllık geliri XV inci yüzyılda 150 bin akçe, XVI ncı yüzyılda 200 bin ila 300 bin akçe olan bir has veriliyordu"** (14). Bu tarihi kayıtlar bir bakıma Türk Sosyal Güvenlik tarihinin başlangıcını oluşturan tarihi belgeler olarak değerlendirilmelidir. Sistem Devlet makamının üst kademelerinde görev alan kimselerin kendi isteği veya Padişah iradesi ile görevinden ayrılmaları halinde, hayatlarının devamına imkan sağlamak üzere Devlet tarafından tahsis edilen geliri ifade etmektedir. Osmanlı Devletinin idari yapısı içinde bazı makamlara gelmiş kişilerin görevlerinden ayrılmaları halinde kendilerine bir miktar aylık tahsisi yapıldığı yine tarihi kaynaklarda yer almaktadır.

Osmanlı Devlet yapısı içinde Vezir i Azamların emekliliği (tekaütlüğü) XVII nci yüz yılda göreve gelenler bakımından da devam etmiştir. Bu nedenle söz konusu yüz yıl içindeki Vezir i Azamların tekaütlüğü konusundaki tarihi kayıtlara dayanılarak örnekleri şu şekilde çoğaltmak mümkündür.

DERVİŞ PAŞA: 1063 H. 1653 M de Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa azlonulup, yeni vezir i azam Derviş Paşa, Baş baki kulu Moralı Mustafa Efendi'yi başdefterdarlığa getirmiştir. Veziri azam Derviş Paşanın Moralı Mustafa Efendi'ye karşı şu sözü Osmanlıda emeklilik sisteminin başka bir yönünü vurgulamaktadır. **"Benim oğlum, masarif çoğaldı, akçe yok, hemen beş altı yüz kise akçe getir, lazım olan mühimmata sarfolunsun; mühr i şerifi hüsn i rızam ile sana ipka ederim; ben tekaüt (emekli) olurum".....(15).**

SİYAVUŞ PAŞA: Siyavuş Paşa 994 H. 1586 M. de Mesih Paşanın yerine ikinci defa vezir i azam oldu, bu defa paranın mağşuş olmasından dolayı sipahilerin ayaklanması sebebiyle 997 H. de azl ve 1000 H. 1592 M. de Ferhat Paşanın yerine üçüncü defa vezir i azam olmuş ve bir sene sonra maaş tevzii esnasında yine sipahilerin isyanları sebebiyle kendisine uğursuzluk isnad olunup tekaüt (emekli) edilerek Sinan Paşa tekrar vezir i azam olmuştur (16).

HADİM MESİH MEHMET PAŞA: Mesih Paşa 994 Rebiuahır ve 1586 Nisanında reisülküttap Hamza Efendinin azlini Padişaha telhiz edip iptida muvafakat ve sonra müsaade edilmeyip **"sana lazım olan biz nasp ettiğimiz kimseleri kullanmaktır" cevabını alınca "istiklali olmayan vezir i azam iş görmez"** diyerek istifasını verip tekaüt (emekli) edilmiştir (17).

CERRAH MEHMET PAŞA: Cerrah Mehmet Paşa, niksiz hastalığından dolayı bizzat işlere bakamayıp bir yardımcı ile iş görmesi uygun görülmediğinden tekaüt (emekli) edilerek yerine üçüncü defa İbrahim Paşa vezir i azam olmuştur (1007 Cemaziyelahir ve 1599 Ocak) (18).

HALİL PAŞA: Halil Paşa 1036 M 1626 H de Hafız Ahmet Paşanın yerine ikinci defa vezir i azam olmuş ve İran Seferine hareket ettiği sırada Abaza Mehmet Paşanın Erzurum'da isyanı üzerine o tarafa gidip yetmiş gün kadar Abaza'yı muhasara ettiyse de kış münasebetiyle Tokat'a çekilmeye mecbur olarak bu muvaffakiyetsizlik sebebiyle azlolunmuştur. (1037 H. 1628 M.) Halil Paşa bundan sonra İstanbul'a gelerek tekaüt (emekli) edilmiş 1039- 1040 H. yılında 1629 M. vefat ederek Üsküdar'daki Şeyhi Aziz Mahmut Hüdei Efendi dergahı yanındaki türbesine defnedilmiştir (19).

BAYBURTLU KARA İBRAHİM PAŞA: Kara İbrahim Paşanın sadareti üç cephede (Avusturya - Lehistan - Venedik) muharebe zamanına rastladığından kendisi Avusturya cephesine gitmeyerek Devlet merkezinde oturmuş ve işleri merkezden idare etmek istemiştir. Az sonra İbrahim Paşa hastalığı sebebiyle azledilmiştir. İbrahim Paşa tekaüt olup hacca gitmek isteği önce kabul edilmiş ve o da yolda muhafızlığı için asker yazmaya başlamış ise de aleyhtarlarının bunu "**padişaha, isyan edeceği şekline**" sokmaları üzerine evvela hapsolunup, üç bin kese parası müsadere edildikten sonra Rodos adasına sürgün edilip orada boğulmak suretiyle öldürülmüştür. (1098 H. 1687 M.) (20).

NIŞANCI İSMAİL PAŞA: Ayaşlıdır. Saraydan yetişmiş ve tahsil görmüş kiler kethüdası olup Hasoda'da çuhadarlığa kadar çıkmış ve oradan Rumeli Beylerbeyliği payesi ve günde iki yüz akçe ile tekaüt (emekli) olup 1089 Muharrem ve 1678 Mart'da Abdi Paşa'nın İstanbul Kaymakamlığına tayini üzerine anın yerine nişancılığa getirilmiştir. (Cilt 4 s. 427).

TEKİRDAĞLI BEKRİ MUSTAFA PAŞA: Mustafa Paşa, idaresiz, iktidarsız, zevk ve sefaya düşkün olup halbuki bu sırada Belgrat'ı alıp Balkanlara sarkmış olan Avusturya ordularını durduracak kuvvetli bir şahsiyete kat'i ihtiyaç olması sebebiyle Sofya'dan ileri gidemeyen vezir i azamın tebdili zarureti hasıl olarak azlolunup (1101 Muharrem ve 1689 Ekim) yerine Sakız muhafızı Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa tayin olunmuş ve Bekri Mustafa Paşa'da tekaütlükle (emeklilikle) Malkara'da ikamete memur edilmiştir. (1101 Safer 2 ve 1689 Kasım 15) (22).

KÖPRÜLÜZADE FAZIL MUSTAFA PAŞA: Fazıl Mustafa Bey (1091 Cemaziyelahir 1 ve 1690 Haziran 29) da vezir olarak padişah tarafından kabul edilip kürk giyerek kubbe altına oturmuştur. 1094 H. 1693 M. de Niğebolu sancağı da verilmek suretiyle Silistre (Ozi) velisi ve Lehistan Serdarı oldu; vezir i azam Kara Mustafa Paşanın katli üzerine bu da gözden düşerek 1095 H. 1683 M. ibdidasında serdarlıktan azlolunup kendisine Azaz ve Kilis sancakları arpalık verilerek tekaüt (emekli) edilmiş ve 1096 sonlarında Sakız muhafızlığına gönderilmiştir..... (23).

ÇALIK HACI ALİ PAŞA: Padişah vezir i azama..."**Bir alay halk gördün mü padişahı bir adamı bunca uzak yerden getirip vezir i azam edip şimdi öldürdü diye taan ederler, yoksa şimdi senin hakkından gelip var taşrada eğlen vezir i azam geldikte nasb veya tekaütlük ile (emeklilikle) muradına müsaade olunur...**"(24). Hacı Ali Paşa azlinden sonra tekaütlükle Bursa 'da oturtulup 1110 H. 1698 M. de Kandiye Muhafızı olarak orada vefat etmiştir.

AMCAZADE HACI HÜSEYİN PAŞA: Hüseyin Paşa, şeyhulislamın tahammülü aşan müdahalelerinden ve adamlarının kayı ve menkub edilmelerinden dolayı hastalığı artarak kırk gün yatmış ve nihayet arzusuna muvafakat olunarak bir hatt ı hümayun ile hizmetleri takdir olunduktan sonra vezaret haslarıyla 1114 Rebiünevvel 14 ve 1702 Ağustos 8 de tekaüt (emekli) edilerek Silivri'deki çiftliğine çekilmiştir (25).

Amcazade Hacı Hüseyin Paşanın tekaütlüğü ile ilgili II Sultan Mustafa'nın hatt ı hümayunu

(Raşit Tarihi c.2 s. 539)

" *Senin hizmetinden her veçhile razi ve hoşnut idim; ancak bir kaç defadır tekaüt ihtiyarıyla rikab ı hümayunuma iltica eylemiş idin ve hala sahib firaş olduğundan mesalih i ibadı görmede aczin olduğu mesmu ı hümayunum oldu. Çiftliklerinden Murad ettiğin mahalde meks ve ikame etmek üzere haslar tayini ile sana tekaütlük ihsan ı hümayunum olmuştur."*

AHMET PAŞA (Kavanoz - Sürhaptı) Aslen Rus olup vezir silahtar Hüseyin Paşa'nın kethüdalarındandır. Şişman ve kısa boylu olduğu için kavanoz lakabı verilmiştir. Ahmet Paşa, sonra Mısır ve Diyarbekir valiliklerinde ve Hanya Muhafızlığında bulunarak Elmas Mehmet Paşa sadaretinde tekaüt olmuştur. Kadıköy'ünde oturmuş ve kayınpederi Amcazade Hüseyin Paşa sadr ı azam olunca ikinci defa Hanya Muhafızlığına gönderilmiş ve 1110 H. 1608 M. de Nişancı olmuştur.

Hami Mehmet Paşa sadaretinde ve 1114 ramazan ve 1703 Şubatta İstanbul gümrüğü mukataasından günde dört

yüz akçe ile tekrar tekaüt olan Ahmet Paşa Edirne'den İstanbul'a gelerek kayınpederinin Anadoluhisarı'ndaki yalısında oturmuştur (26).

HALİL PAŞA - Varadin muharebesindeki mağlubiyet ve Damat Ali Paşanın şahadeti üzerine Halil Paşa ordu erkanının ittifakıyla serdar ı ekrem intihap edilerek bu intihap Padişah tarafından tasdik olunup mührü humayun gönderilmiş ve bu suretle sadr ı azam ve serdar ı ekrem olmuştur. (1128 Ramazan -1716 Ağustos)

Halil Paşaya azlini müteakip Selanik sancağı verilerek o tarafa gönderilmiş ve arkasından tuğ ve sancağı alınarak bütün mallarının ve yanındaki alat ve mühimmatının müsaderesiyle Sultaniye Kalesinde oturması emrolunduktan başka katli için de sabık çavuşbaşı İsmail Ağa memur edilmiştir (27).

Halil Paşanın tekaütlüğü ile ilgili Mühimme kaydı

126, s. 125

" *Selanik mollasına hükmüm ki;*

Vezir i azam sabık Halil Paşa'nın tuğları ref kendüsi dahi tekaüt olup Sultaniye kalesinde ikameti fermanım olmağın imdi müşarüninileyne tarafı miriye olan duyunu kesiresi için vezaret takımından kendu yanında gerek alat ve mühimmat ve gerek nukuddan her ne mevcut ise tayin olunan mübaşir marifeti ve marift i şer'ile bulunduğu mahalde takrir ve defter olunup kat'an takımın mezburden ve nukuddat nesne ketm ve ihfa olunmak şartıyla ihtimam ve memhur defterleriyle eşyayı mezhureyi eşyayı mezbureyi nukudı miriye orduy ı hümayunuma irsal ve isal eyliyesiz deyu, Evaili Şevval 1129

SEYYİT MEHMED PAŞA (Silahdar): İsmail Paşanın sadareten azli üzerine 9 Şaban 1148 - 25 Aralık 1735 de evvela vezirlikle sadaret kaymakamı ve on altı gün sonra bilfiil vezir i azam olan Seyyit Mehmed Paşa azlinden sonra arpalık olarak verilen Ağrıboz muhafızlığına tayin olmuştur. Daha sonra çeşitli görevlerde bulunan Seyyit Mehmed Paşa 1164 Rebiulahir, 1751 Martta Cidde valiliğine gönderilmiştir. 1169 Cemazi-yelevvel ortalarında (1756 Şubat) kendisine gönderilen bir ferman da sarayda yetişerek sadareti ihraz eylediğinden, işlere vukufiyle Hicaz daki hüsnü idaresinden bahsolunarak ihtiyarlığına mebni Cidde'den ayrılmak istemediği takdirde Taif veya Medine i Münevvere de oturmak üzere Tekaut emrinin gönderileceği bildirilmiştir (28).

ABDULLAH PAŞA (Muhsinzade): Silahdar Seyit Mehmet Paşanın azli üzerine mührü hümayun Bender Seraskeri olan Muhsinzade Abdullah Paşaya verilmiştir. (8 Rebiulahir 1150- 5 Ağustos 1737) Kısa sürede kendisinden sadaret mührü alınmış ve çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1158 Safer 1745 Mart'ta Rumeli Valisi olan Muhsinzade Abdullah Paşa, 1159 Recep 1746 Ağustos'ta Rumeli valiliğine Yahya Paşanın tayini üzerine tekaütlüğünü istemiş, evvela Varna da ve sonra aynı sene ramazanında (Eylül) Dimetoka'da oturmak üzere tekaüt edilmiştir (29).

MEHMET PAŞA (Tiryaki - Hacı): Sultan I. Mahmut döneminde baş yazıcı olarak başlayıp çeşitli üst görevlerde bulunan Tiryaki Mehmet Paşa, Seyit Hasan Paşa'nın yerine (22 Recep 1159 -10 Ağustos 1746) da vezir i azam olmuştur. Ancak Sultan I. Mahmut çalışmalarından memnun kalmaması üzerine, ken-

disinden alınan mührü hümayun Seyit Abdullah Paşaya verilmiştir. Ayrıca Tiryaki Mehmet Paşa'nın vezirliği de alınarak malı müsadere edilip (30) hakkındaki gazabın şiddetine mebni ihtilattan men edilmek suretiyle kalebent olmak üzere Rodos adasına gönderilmiştir. Bir buçuk ay kalebentlikte kaldıktan sonra 1160 Şevval 1747 Ekimde kaleden çıkarılıp cezirebent olarak adada oturmasına müsaade olunup, yine o sene Zilkade iptikası (Kasım) tarihli bir fermanla hervechi arpalık İçel sancağına tayin edilmiştir. (31) Daha sonraları Bağdat valisi olarak tayin edilen Tiryaki Mehmet Paşa, Bağdat'tan alınmasını müteakip Cidde valiliğine tayin edilmiş ise de kabul etmediğinden vezirliği üzerinden alınarak tekaüt suretiyle Resmo (Retimo) kasabasında oturtulmuştur (32).

Tiryaki Hasan Paşanın tekaütlüğü ile ilgili Mühimme kaydı

154, s. 248

Sabıka Cidde valisi olup bu defa vezareti, tuğ ve sancağı, ref ve hass ı muayyeni ile Resmo'da berheçhi tekaüt ikamete memur olan Mehmet Paşa maalihiye ve müşarünileyhi Resmo'ya isale memur... dame mecduhuya hüküm ki:

.....

ALİ PAŞA (Moldovancı): Sultan III. Mustafa saltanatı döneminde Ali Paşa Hotin üzerine gelen Rus kuvvetlerini mağlup etmesi sebebiyle şöhret kazanmış ve aynı senede, yani 9 Rebiulahir 1183 - 12 Ağustos 1769 da Yağlıkzade'nin yerine vezir i azam ve seradr i ekrem olmuştur. Moldovancı Ali Paşa bu görevinden azlinden sonra vezirliği de alınarak tekaütlikle Gelibolu'da ikamete mecbur edilmiştir (33).

Ali Paşa (Moldovancı) tekaütlüğü ile ilgili Mühimme kaydı

166, s. 159

" Sabıka vezir i azam olup tekaüden Gelibolu'da ikameti fermanım olan Ali paşa'ya hüküm ki;

Sen ki vezir i müşarünileyhsin maiyetine tayin olunan (isim yeri açık) mübaşeretiyle Gelibolu'ya varıp anda tekaüden meks ve ikamet eylemen babında ferman ı humayun ı inayet makrunum şerefriz i sudur olmağla....." evasıtı Şaban 1183

HALİL PAŞA (İvaz Paşazade): Moldovancı Ali Paşanın azli üzerine 13 Şaban 1183- 12 Aralık 1769 da vezir i azam ve serdar ı ekremlige tayin edilen Halil Paşa dört gün sonra Babadağlı ordugahına gelmiştir. 2 Ramazan 1184 - 20 Aralık 1170 de elinden mührü humayun alınan Halil Paşa'nın vezirliği kaldırılarak malları müsadere edilmeden tekaüt suretiyle Filibe de oturtulmuştur (34).

Halil Paşa (İvaz Paşazade) tekaütlüğü ile ilgili Mühimme kaydı

169, s. 1

" Sabıka vezir i azam olup bu defa Filibe'de ikameti fermanım olan Halil Paşa'ya ve dergah ı muallam gediklilerinden paşay ı müşarünileyhi Filibe'ye isale memur Sehrap ziyde mecdühuya hüküm ki;

Sen ki müşarünileyhsin maiyetine tayin olunan mübaşir i mümaileyh ile Filibe'ye varıp meks ve ikametın babında emr i hümayunum sadır olmağın mahalden hareket ve doğru Filibe'ye varıp meks ve ikamet ve davm ı ömür ve devlet i aliyem daavatma muvazaabet eyliyesin Evail i ramazan 1184

III - Diğer Üst Düzey Devlet Görevlilerinin tekaütlüğü (emekliliği)

A - Şehülislamın tekaütlüğü (emekliliği)

Osmanlı Devletinin ilk ve son dönemlerindeki bazı dalgalanmaları bir tarafa bırakırsak devlette ilmiye sınıfının ve dolayısıyla kaza teşkilatının bir bakıma başı ve mercii Şehülislamdır. Osmanlı Padişahları Yavuz Sultan Selim'den sonra hem sultan hem de halifelik unvanlarını almışlardır. Saltanat kanadını vezir i a'zamlar temsil ettiği gibi, hilafet kanadını da Şehülislamlar temsil etmişlerdir. **Hezarfan** bu konuyu şu şekilde değerlendirmiştir. (XVII y.y.) "**Şehülislamlık makamı sadr ı a'zamlıktan daha yüksek değilse bile ona eşit bazı yönlerden daha üstündür.... Din reisi şehülislamdır ve sadece devlet reisi vezir i a'zamdır. İkinin reisi dahi padişahtır**" (35). Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde "müftü" veya "hoca efendi" unvanlarıyla yad edilen bu makama Fatih Kanunnamesinde "müftü" adı verilmiştir. Fatih devrinde İstanbul Müftüsü bütün ilmiye sınıfının başı olarak kabul edilmiştir. Daha sonra bu mevki merkezleştirilmiş ve şehülislamlık unvanını almıştır. Protokolde çok yüksek makama sahip olan ve genellikle Rumeli Kazaskerleri veya bu kazaskerlikten azledilenler arasından sadr ı azamın tercihi ve Padişah tarafından atanan şehülislamlar belirli bir miktarda maaşları vardı. Yevmiye 130 akçe iken bu miktar daha sonra 750 akçeye çıkarılmıştır. **Şehülislam Bostanzaden** sonra maaş tahsisi kaldırılarak **arpalık** adıyla tımar tahsis edilmeye başlanmıştır. 1826 M. /1241H. tarihine kadar şehülislamın belli bir makamı yoktu, II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağı kaldırılınca Ağa Kapısı şehülislamlık haline getirilmiştir (36).

Şeyhülislâmlar görevde buldukları sürece çok yüksek gündelik alırlardı. (500/600 akçe) Onlara ayrıca, gerekirse bir ücret ya da belirli bir tımarın geliri de verilebilirdi. Bu tür gündelikler (**arpalık**) denilirdi. Şeyhülislâmlar emekli oldukları zaman sadece arpalık gelirleriyle yetinirlerdi

B - Kazaskerlerin tekaütlüğü (emekliliği)

"Kazaskerler; XV nci yüz yıl ortalarına kadar tüm mahkemelerin gelirlerinden ayrılan ve 500 akçe civarında olan bir gündelik alırlardı. Sözü geçen tarihten sonra, bu gündelikler hazineden verilmeye başlandı. Kazaskerler ayrıca askeri sınıftan olup da ölümlerinde mirasları müsadere edilmeyen kişilerin, miraslarını bölüşürken bundan bir para ayırırlardı. Gene bazı atamalar dolayısıyla ödenen resmi harçlardan onlara pay verilirdi. Bu gelire ek olarak arpalık aldıkları da olurdu. Emekli kazaskerlere de belirli bir gündelik verilir, bunlardan bazıları ayrıca müderris de olabilirdi". "Kazaskerlerde emekliliklerinde yüksek dereceli kadılar gibi arpalık veriliyordu. Bu rantının bu kişilere ait olduğu bir araziydi" (37).

C - Kadıların tekaütlüğü (emekliliği)

"Kadıların en önemli ve sürekli gelirleri yaptıkları hizmetlerden alınan ve padişah fermanı ile tespit edilen harçlardır. Kadıların bu gelirlerine ek olarak ender durumlarda gündelik, bazen de tımar verildiği görülmüştür. İstanbul'da atama sırası bekleyen kadılara ufak bir arpalık tahsis edilir, emekli olanlar da bu yolla geçimlerini sağlarlardı".

Tarih belgelerinde yer alan bazı kayıtlara göre şeyhülislam görevinde bulunanların tekaütlüğü (emekliliği) hususunda bazı örneklere yer vermek konuya daha da açıklık kazandıracaktır.

ABDULKADİR HAMİDİ: İspartalı'dır. Medreseden yetişip kadılık etmiş. İstanbul Kadısı ve Anadolu Kazaskeri olmuş ve bu üdlükle kazaskerlikten çekilmiş ve 948 H. 1541 M. de tekaütlükle kazaskerlikten çekilmiş ve 948 H. 1541 M. de şeyhülislam tayin edilmiş fakat dimağan hasta olmasına mebni üç ay sonra buradan ayrılarak tekaütlükle Bursa'da oturup 955 H. 1548 M. de orada vefat etmiştir. (38)

FENARİZEDE MUHYİDDİN EFENDİ: Molla Fenari ahfadından Mehmet Efendinin oğludur. Babasından ders görmüş ve sonra Hatipzade ve Efdalzade'den tahsilini ikmal etmiş, müderris ve kadı olmuş, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği etmiş 948 Şevval ve 1542 Ocak'ta Abdulkadir Efendi'nin yerine müftü olmuştur. 952 H. de kendi arzusuyla tekaütlük ihtiyar eden Muhyiddin Efendi iki sene sonra vefat ederek Eyyub'ta defnedildi (39).

ABDULKADİR ŞEYHİ EFENDİ: Rumeli Kazaskeri iken Çivizade'nin vefatında onun daha evvel tavsiyesi üzerine şeyhülislam olmuştur. (995 Cemaziyelevvel ve 1587 Nisan) Paranın geçmez bir halde olması dolayısıyla 1589 M de kapıkulu ocaklarının isyanı ve musahib beylerbeyi Mehmet Paşa'nın katli dolayısıyla vezir i azamla beraber azledilmiştir. Tekaüt olarak 1002 H. 1594 M. de vefat edip Eyyub'e Yayha Efendinin tekkesi mezarlığında medfundur (40).

BOSTANZADE MEHMET EFENDİ: İkinci defa, Rumeli Kazaskeri iken 997 H. 1589 M. da Şeyhi Efendi yerine şeyhülislam olmuştur. 1000 Recep ve 1592 Nisanında bir kandil gecesini vezir i azam Siyavuş Paşa'ya gelen bir hatt ı humayun ile ansızın azlolunarak altı yüz akçe ile tekaüt edilmiştir (41).

SUNULLAH EFENDİ: Orta derecede ilmi kudreti olan Sunullah Efendi İskiliplidir. Dört defa Şeyulislam olan bu zat, Ebussuut Efendi'den icazet almıştır. İlimiye tertibi üzere müderrislik, kadılık ve kazaskerlik ettikten sonra tekaüt olmuş ve Hoca Sadettin Efendi'nin vefatı üzerine müftü tayin edilmiştir. (1008 H. 1599 M.) Sunullah Efendi vezir i azam Yemişçi Hasan Paşa ile aralarının açılması üzerine 1010 Safer 1601 Ağustos'ta tekaüt edilip 1011 H. 1602 M. Hoca Sadettin Efendi'nin oğlu Mehmet Efendi'nin yerine ikinci defa Şeyulislam olmuştur..... fakat aynı senede Sunullah Efendi dördüncü defa müftülüğe getirilmiş ve 1017 H. 1608 M. de saray hadımlarının gayretiyle azl olunarak yedi yüz elli akçe ile tekaüt edilmiş ve 1021 Safer 1612 Nisanında vefat etmiştir (42).

Tarihi kayıtlar Osmanlı Devlet sosyal güvenlik anlayış ve kapsamı içinde zaman zaman bazı ilim sahibi kimselere de tekaüt (emekli) aylığı bağlandığını göstermektedir.

ALİ KUŞCU - Maverunnehir'de doğmuş olan Ali Kuşcu, matematik ve astronomi konularında tahsil etmiştir. Belagat, kavait, mantık tefsirlerinde eserlerinden başka esas şöhretini matematik ve astronomide bulmuştur. Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı Devletinin hizmetine giren Kuşcu, Sahn ı Selan medresesinden birisine müderris olmuştur. 23 Şevval (Mart/ 1473) de tekaüt (emekli) olan Ali Kuşcu bir buçuk sene sonra vefat ederek Eyyüb'e defnedilmiştir (43).

CELALZADE MUSTAFA BEY - Gerek tarihi ve ilmi eserleriyle ve gerek Osmanlı Kanunnamelerinin tertip ve tedvinin de hizmetleriyle tanınan ve Koca Nişancı diye şöhret bulan Mustafa

Bey, Yavuz Sultan Selim zamanında Divan ı Hümayun katipliğine tayin edilmiştir. Celal zade yirmi üç sene nişancılıkta bulunduktan sonra Rüstem Paşa'nın istiskal göstermesine mebni fazla yorgunluğunu ileri sürerek tekaütlüğü (emekliliğini) istemiş ve müferrika başılık ve tam maaşla tekaütlikle Eyüb Nişancı başındaki köşküne çekilerek evvelce başladığı ilmi eserlerini ikmale çalışmıştır (44).

Tarih kayıtları Osmanlı devlet yapısı içinde tekaütlüğü (emekliliği) hizmet yönünden son olarak da görmemiştir. Zaman zaman görev bakımından Devlete gerekli olan ancak tekaüt olmuş bulunan paşaların tekaütliğini kaldırarak devlet görevi verdiği de görülmektedir. Bu konuya örnek olarak; 1692 senesinde Ağrıboz muhafızı Çelebi İbrahim Paşadan alınan haberde Venedik donanmasının İnebahti (Lepanto) limanında toplanarak Ağrıboz, Selanik, Girit ve sair sahillere taarruz edeceği bildirilmiş olduğundan tekaütlikle Ohri'de oturmakta olan Koca Halil Paşa tecrübesine binaen tekaütlüğü kaldırılarak Yunanistan cephesine tekrar serasker tayin edildi (45).

IV - Askeri Sistemde tekaüt (emeklilik)

Bu tarihi inceleme kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devletinin yerleşik devlet sistemi içinde kuruluş dönemini tamamladığı XV inci yüzyıldan sonra askeri ve idari kademedeki olanların kazançları ve emeklilik durumunda sosyal güvenceleri kendiliğinden doğan sorunlar olarak çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Diğer başka bir kayıt ise şehirleşme kaynaklarında görülmektedir. Osmanlı Devletinin şehirleşmesini inceleyen sosyologlar değişik vurgular

ortaya koymuşlardır. (H. 872-873 M.1467-1468) yıllarına ait on dört aylık defterlerden çıkarılan bilgilerden bir tablo sosyal güvenlik bakımından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Edirne İline ait bilgilerin kaydedildiği bu kayıtlarda 3128 durumun dağılımında ikamet yerleri şu şekilde belirlenmiştir.

Şehirlerde Köylerde Bilinmiyor

Kapı kulları (Yeniçeriler) %78,8 %17,7 %5,5

Tımarlar (Sipahiler) %77,4 %19,6 %3,0

Ulema %93,1 %5,4 %1,5

Saray Mensupları %87,1 %10,5 %1,8

Zanaatkarlar %83,1 %14,4 %1,9

Bu tabloda "**saray mensuplarının**" köylerde bulunuyor olmasının bunların emekliye çıkmış olup da kendilerine gelir olarak tımar bağışlanması ile açıklanmaktadır (46). Osmanlı idaresinde emeklilik sistemi, yeniçerilik askeri sisteminde, harplerin ve sosyal yaşam şartlarının bir sonucu olarak daha da gelişmiştir.

Yeniçeriler Yavuz Sultan Selim zamanına kadar bekar olup sonra ihtiyar olmak kaydıyla evlenmesine müsaade edilmiş ve daha sonra tedrici surette evlilik taammüm etmiştir. Yeniçerilerin evlenmelerine müsaade edildikten sonra bunların çocuklarını düşünmek icap etmiştir. Çocuk yetişmeden evvel yeniçeri ölürse o çocuğun evvela ölen yeniçerinin oğlu odası ihtiyaçlarının sahadetleri ile ispat olunur ve sonra kendisine maaş bağlanmış; çocuk yetişince babasının ortasına kaydolunmuştur. Bu yeniçeri çocuklarına kuloğulları denilmiştir. Yeniçeri ocağında her ortanın bir yardım sandığı olduğu gibi bundan başka Ağa kapısında yani yeniçeri ağası dairesinde de

yeniçeri yetimlerinin paralarını saklamak üzere "**Kara Sandık**" ismiyle bir sandık kurulmuştur. Bu sandığa beytüm mal katibi denilen memur bakar ve ocağa ait beytüm mal defterini tutardı. Yeniçerilerden vefat edenlerden emval ve eşyası satılarak yetişmiş oğlu varsa ona verilir. Çocuk küçük ise bu para o yeniçerinin odasına verilerek işletilirdi; çocuk büyüdükten sonra beytüm mal katibi defterinden odaya verilen para miktarını öğrenerek faizi ile birlikte onu orta sandığından alırdı. Para işletilmek istenmez ise Ağa kapısındaki kara sandığa konulurdu (47).

Fiili ve geri hizmetlerden çekilerek askerlikle ilişkisi kesilen Yeniçeriler "**Ulufe Defteri**" ne "**Mütekait**" (emekli) bazı yerlerine de "**Ortak**" adı altında kaydedilmişlerdir. Ayrıca Ulufe Defterinin son sayfasına da Yeniçeri Ocağının büyük zabitlerinden emekliye ayrılanlar "**Cemaat-ı Mütekaidin-i Ayan-ı Ocak (Emekli olan Ağalar Topluluğu)**" başlığı altında açılan kısma yazılmıştır. O tarihlerde Ulufe (üç ayda verilen ücret) emekli olanın kendisine veya vekiline ödenebildiğinden aylığın kime ödendiğinin tespiti bakımından aylığı kendisi alanın ismi karşısına "**Be dest-i Hod**" (kendisi) aylığın vekiline ödemesi durumunda ise deftere "**Be dest-i Şaban, Başmumcu, Be dest-i Kethüda Bey, Be dest-i Mehmet Huddam (hizmet eden)**" şeklinde kayıtlar düşülmüştür. Bu defter kayıtlarında, ayrıca nereden ödeneceği, ne surette malûl kaldığı veya emekli kalındığına dair bilgilere de yer verilmiştir. Bu kayıtlara örnek olması bakımından bazı kayıtları vermek Türk Sosyal Güvenlik Tarihine ışık tutacaktır.

"1- Sekiz akçe ile mütekaide (emekli) olup, Per-i Fani (pek yaşlı) olmağa

(olmakla) iki akese hazinemande (şahıs üzerinden kaydı silinerek Devlete kalan para) olup, altı akçesi ile Tokat Mukataasından (Tokat'a tahsis edilen arazi gelirinden) tekaüt olmak" (Tarih H. 1073).

"2- Yevmi altmış akçe ile Dergah-ı Ali (Padişah Kapısı) müteferrikaları (ufak tefek masrafları için ayrılan para) zümresine (sınıfına, topluluğuna) ilhak (dahil) olunmak."

"3- Mezkür Dergah-ı Ali (Padişah Kapısı) Yeniçerilerinden on bir akçe ile mütekait (emekli) olup, Pir (yaşlı) ve Alil (kör - sakat - hasta) olmağa (olmakla) ulufesini (aylığını) Midilli Gümrüğünden Mah Bemah (aydan aya) olmak üzere, defterden ihraç olunup, mukatas-ı mezburenden (tahsis edilen arazi gelirinden) almak üzere berat verilmek buyruldu" (Tarih H. 1079 M. 1663).

"4- Mezburenin (adı geçenin) aylıkları hümbara (bir nevi ateşli silah) ile vurulup Uğur-u Hümayun'da (Padişah yanında) mecruh (yaralı) olmağın esemesi (Ulufe Defteri - Yeniçerilerin kaydı) hazinemande (şahıs üzerinden kaydı silinerek devlete kalan para) olup, Diyar-ı Bekir hazinesinden bervech-i tekaüt (emeklilik nedeni ile) yevmiye yirmi akçe vazife verilmesi buyruldu" (Tarih H. 1178 M. 1762).

Padişah Sultan İkinci Selim zamanına (1566 tarihine kadar) yeniçeri emekli aylıkları Selatin Camilerinin (Osmanlı Padişahlarının veya Padişah hanımlarının yaptırdıkları camilerin) gelirlerinin fazlasından veya Şehremininden ödenmiştir. Ancak bu dönemden sonra bu kaynaklarda doğan mali imkansızlık nedeniyle Yeniçeri emekli aylıkları da ulufeden ulufeye hazineden ödenmeye başlanmıştır. Bu örnek de göstermekte-

dir ki Osmanlı Devletinde XV ila XVII nci yüzyıllarda uygulanan sistemler emekliye ayrılanların sosyal güvencesinin Devlet tarafından yaratılan kaynaklardan daha sonra hazine gelirlerinden karşılanması suretiyle gerçekleşmiştir.

Bu genel esas dışında bazı kayıtlarda Padişah tarafında üstün harp kahramanlığı gösteren askerlere bu üstün başarılarından dolayı tekaütlük aylığı bağlandığı da görülmektedir. Veziri Azam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa seferden döndükten sonra Sultan Mehmet kendisine "Berhudar olasın, nam ve nimetim sana helal olsun" demiş ve sonra Zerivar'ın nasıl zapedildiğini sormuş, Köprülüzade "Kerametlü padişahım hayır dualarıyla fetolundu. Ama ben kulun yanında Erzurumlu Abbas adında bir yiğit vardı kale düşürken cümleden evvel kale üstüne çıkıp bayrak dikti, kafir bir hayli hucum eylediler. Lakin avn i hakla bedenden ayrılmadılar, derakap bir yeniçeri yiğiti dahi onun yanına çıkıp asker i islam bunları böyle görünce Allah Allah çağrışıp, gülbang i Muhammedi ile yürüyüş edip biavnilah teala kalenin fethi müeyyer oldu" diye cevap vermiş. Bunun üzerine Padişah Abbas'ı getirip söylemiş, başına çelenk takdirmiş, ne istediğini sormuş, arzusu üzerine Erzurum gümrüğünden günde yetmiş akçe tekaütlükten (emeklilikten) gayri kendisine dört top kumaş, dört top çuha bir hayli altın ve kardeşine de aynı gümrükten maaş bağlatmış ve bedene çıkan yeniçeriye de ocaktan yüksek maaş ve tekaütlük verdirmiş (48).

Bu konuda diğer başka kayıtlara *Mühimme* defterlerinde rastlamak mümkündür.

Mısır beylerbeyi ve defterdarlığına

Tekaüd maaşı alan salat, süleha vs den bazı kimseler, ellerinde arzlar ile Asitane i saadet'e geldiklerinde, Asitane i saadet'teki defterlerde onların bu durumlarına işaret eden kayıtlara rastlanmadığından, bu gibi kişilerin Mısır'da bulunan defterlerin bir suretinin de Sudde i saadet'e gönderilmesi

5 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİ

Sıra No 385 (973/1565-1565)

Divan ı Hümayun Sicilleri Dizisi -

Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü
yayın no: 21 sy. 71

Tarihi kayıtlar daha sonraları Osmanlı Devleti sosyal güvence sistemi içinde "**sandık**" sisteminin oluşturulması hususunda girişimlerin olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bu anlamda "**Ecirler Sandığı**" örneğinden bahsetmek mümkündür. Ecirler Sandığı özel mahiyette ve 1325 tarihli "**Mülki Tekaüt Kanunu**" ile ilişkisi bulunmayan ve Hazine i Hassa (Padişahın özel gelirleri ile ilgilenen teşkilat) müstahdemlerine emeklilik hakkı sağlayan, Padişahın 8.000 altın vermek suretiyle kurduğu bir sandık olup, tahminen Hazine-i Hassa'nın kaldırılması ile 1922 yılında tasfiye olunmuştur. Görüldüğü üzere tarihi kayıtlar XIX uncu yüzyıla kadar zamanına göre geliştirilmiş olan bir sosyal güvenlik düzeni bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kapıkulu süvarilerinin evlenmelerine eskiden beri müsaade edilmiştir. Kanunnameye bunların oğullarına "**veledeş**" denilmiştir. Buunlardan yetişmişler varsa babalarının hayatında ve yetişmiş değilse vefalarından sonra askerlik çağına gelince süvari bölüklerine alınırlardı; süvari öldüğü zaman, oğluna yetimler için ayrılan tahsisattan maaş verilirdi (49).

Osmanlı Hükümeti fütühatta mühim rolleri olan tırmarlı veya topraklı Sipahilerden şevk ve gayreti görülenlerin sık sık dirliklerini artırmak suretiyle terfilerine çalışıldığı gibi öldükleri zaman da evlat ve ailelerini de himaye etmeyi ihmal etmemiş ve düşman karşısında ölen bir sipahi ile evinde; yatağında ölen bir sipahiyi birbirinden ayrılarak şehit sipahi çocuklarını daha çok benimsemiştir. Örneğin *on binle yirmi bin akçe arasında tımarı olan ve muharebe de vefat eden bir sipahinin iki oğlundan birine dört bin, diğerine üç bin akçelik tımar verilirdi. Eğer tımarı on binden aşağı olup yine yoldaşlıkta vefat etmiş ise iki oğlundan birine üç bin diğerine iki bin akçe tımar tevvih edilirdi. Tımarlı sipahi seferde ölmeyip evinde ölür ve tımarı da on binen yukarı ise silaha yarar iki nefer oğullarından birine üç bin diğerine iki bin ve tımarı on binden aşağı ise her iki oğluna da ikişer bin akçelik tımar verilir. Harpte ölen tımarlı sipahinin harbe gidemeyecek iki küçük yetimi kalmış ise bunlar silah kullanmaya varıncaya kadar cebeli göndermek şartıyla müşterek olarak üç bin akçe tımara sahip olurlardı; küçük çocuk bir ise iki bin akçelik tımar verilirdi. Evinde ölen tımarlının oğulları küçük ise kendilerine tımar verilmeyip bir ince hisar gediği verilip kılıca yarar sinne gelince o zaman kendisine tımar verilirdi (50).*

Tanzimat Fermanı (*Gülhane Hattı Hümayunu*) ile birlikte 1839 yılından itibaren batıya yönelik düşüncelerin gelişmesi, Osmanlı Devlet idaresindeki yeni düzenlemelere paralel olarak yeni kuruluşların ve yeni sistemlerin oluşması gündeme gelmiştir. Nitekim Gülhane Hattı Hümayunu ile Osmanlı Devletinde çalışan bütün memurlara maaş (aylık ücret) bağlanması ilkesi getirilmiştir.

İmparatorluk döneminde gelişen maden işletme sistemi içinde amelelerin (işçilerin) çalışmalarının düzenlenmesi amacı ile çıkarılan iki ayrı tüzük bulunmaktadır.

Ereğli kömür havzasında çalışan işçilerin durumuyla ilgili ve 1865 tarihli "**Dilaver Paşa Nizamnamesi**" çıkarılmasına rağmen onaylanmaması nedeniyle Tüzük niteliğini taşımaktadır. Ancak Dilaver Paşa Nizamnamesi Ereğli Kömür Havzasının çalışma şartlarına ait düzenlemeler içermesi nedeniyle bazı hükümleri uygulanmıştır. Dilaver Paşa Nizamnamesi; işyerinde çalışma saatleri içerisinde bir sağlık görevlisi doktorun bulunması ve diğer ağır hasta olan işçilerin evlerine gönderilmesinin gerektiğine dair sosyal içerikli hükümleri bulunmaktadır. Kömür ocaklarında en çok görülen iş kazalarıyla ilgili herhangi bir hükmün bulunmaması da dikkati çeken bir husustur. Ayrıca hafif hasta olan işçilerin tedavilerinin işverence sağlanmasına rağmen ağır hasta olan işçilerin ücretsiz olarak köylerine gönderilmesine ilişkin hüküm ise Dilaver Paşa Nizamnamesinin amacının işçilerin korunmasından daha çok üretimin sürdürülmesini ilke edindiği anlamını ortaya koymaktadır.

1869 tarihli Maadin Nizamnamesi ise;

- Maden ocaklarında zorla çalıştırma usulünün kaldırılması
 - Çalışma şartlarının yeniden düzenlenmesi
 - İş kazalarına karşı işverenlerin koruyucu önlemler alması
 - Maden ocaklarında bir doktor ile yeterli miktarda ilaçların bulundurulması
 - İşçinin ölümü halinde tazminat ödemesi
- gerektiğine dair hükümler bulunmaktadır.*

Maadin Nizamnamesi özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği için önemli sayılabilecek yenilikler getirilerek bunları bir hak kabul edilmiştir.

Diğer taraftan Bahriye İdaresi tarafından Ereğli Kömür Havzasındaki kömür çıkartma ve işçilerle amirlerinin karşılıklı haklarını belirten Ereğli Maden Humayunu İdaresi Nizamnamesi 1879 tarihinde düzenlenmiştir. Bu nizamname uygulama alanına girmiş olmasına rağmen "**Teammülname**" adı ile anılmıştır.

Teammülname iş düzenine ait hükümler yanında Ereğli Kömür Havzası haklı için ücretli iş mükellefiyeti hakkını tanımaktadır.

AHİLİK

Orta çağda İslam dünyasında doğan fütüvven anlayışı ahilik ve lonca teşkilatları Osmanlı Döneminde geniş alanda toplumsal sosyal güvenliğin sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Fütüvvet anlayışı içinde bir sanat sahibi olanlara ahi denilmiştir. Ahi olabilmek için üretici ve faydalı bir sanat sahibi olmak gerekli kılınmıştır.

"**Ahi**" kelimesi Arapçadır. Kardeşim anlamına gelmektedir. Ancak bu kelimenin eli açık, cömert, kardeş anlamını taşıyan "akı" kelimesinden türetilmiş olduğu da iddia edilmektedir. Tevrat'da **AHİLUD, (Ahi veya ABI) MELEK, Ahi NOAM** Peygamber **AHIYA** gibi geçen isimler, kahinleri, bilgin ve saygın kişiler vurgulanmaktadır (51).

Fütüvvet anlayışı meslek birlikleri sistemini etkileyerek bunların ana ilkesini oluşturmuştur. Bu yoldan kendisini etkileyerek değişime uğramıştır. Ahilik, fütüvvet ahlak ve dayanışma anlayışına dayalı İslam esaslarına göre kurulmuş bir esnaf ve sanatkarlar teşkilatıdır. Bu

teşkilat İslam dünyasında ve özellikle Anadolu, şehir, kasaba ve köylerindeki esnaf ve sanatkarlar faaliyetlerini, eleman yetiştirme ve denetimlerini düzenlemiştir. Fütüvvet anlayışı ve ahiliğin sosyal güvenlik açısından anlam taşıyan bazı temel ilke ve özellikleri kısaca şunlardır. Fütüvvet, iyi huylardır. Nefisle mücadele Allah'ın emirlerine uyma adete kendisini halka vakfedip herkese iyilikte bulunma, özellikle cömert olma, konuk sevme, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün insanlara sevgi besleme, ihtiyaçlarını gidermeye çalışma, alçak gönüllü olma, fütüvvetin gereklerindedir. Fütüvvet anlayışı taşıyanlar arasında çok sıkı bir dayanışma ve birlik vardır. Bir ahinin yanında ustalığa yükselerek peştamal (şed) bağlananlar birbirlerinin kardeşleri oldukları gibi, bütün fütüvvet sahipleriyle de kardeşlerdir.

Ahiler cömertlik, muhtaçlara yardım etmek, zulüm görenleri korumak gibi yönleriyle tanınmışlardır. Ahiliğin temeli olan fütüvvecilik X ncu yüz yıldan başlayarak gelişme göstermiştir. Fütüvvet teşkilatının Anadolu'da gelişme göstermesi Selçuklular zamanına rastlamaktadır. Böylece fütüvvet esasları ile beslenen ahilik Anadolu merkezinde daha da güçlenerek devrin genel eğilimine uygun olarak Anadolu'nun tasavvufçu düşünce akımından etkilenmiştir.

Ahiler sosyal açıdan Osmanlı Devletinin kuruluşunda çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Anadolu'da güvenliği sağlayarak güçlerini dış işlerine yönetmek durumunda olan Osmanlıların yükünü hafifletmiştir. Osmanlı Devleti kuruluş aşamasını tamamladıktan sonra üslendikleri göreve ihtiyaç hissedilmeyen ahilik sadece hayırsever esnaf

kuruluşları haline dönüşerek toplumsal bir görev üstlenmişlerdir.

Osmanlı Döneminde Müslüman bütün Türk sanatkarları ahi babalar ya da onların yetkili kıldığı kişilerden aldıkları yeterlilik ve izin belgeleriyle sanatı yürütür duruma getirmiştir. Ancak ahi teşkilatının Osmanlı İmparatorluğu esnaf ve sanatkarları üzerindeki etkileri XV nci yüzyılın ortalarından sonra azalmıştır. Ahilik İmparatorluğun uyguladığı merkezi yönetim idare sistemi içinde kendini yenileyememiş ve konumu zayıflamıştır. Osmanlı Devletinin gayrimüslimler üzerindeki egemenlik alanının büyümesi sonucu sanat ve sanatçıların çoğalıp dallarının artması sonucu esnaf ve sanatkar teşekküllerinde Müslüman olanlarla olmayanlar arasındaki ayırmada kendiliğinden kalkmıştır. Nitekim XVII nci yüzyıldan sonra muhtelif dine mensup olanlar arasında ortak çalışma ortamı doğmuştur. Bu toplumsal konum "**Gedik**" denilen aslında loncadan farkı olmayan onun devamı sayılan fakat üyeleri arasında din farkı gözetmeyen kuruluşların meydana gelmesini neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda esnaf ve sanatkarlar teşekkülleri XVII nci yüz yılın sonlarına doğru çok yaygınlaşmıştır. Bu teşekküller Osmanlı İmparatorluğunun şehirleriyle, Ortadoğu'nun diğer kentlerinde özellikle XVIII nci yüz yıl boyunca ve hatta bir dereceye kadar çöküş dönemi olan XIX yüz yılın sonu ve XX nci yüzyılın başına kadar ekonomik ve sosyal hayatta önemli rol oynamıştır.

Avrupa Ülkelerinde başlangıcını yaşamakta olan sosyal güvenlik sisteminin kendi kendine yardım düzeni, lonca veya esnaf kuruluşları içerisinde İslam kaidelere de uygun olarak Osmanlı Devletinde de uygulanmıştır. Konuyu bu

yönden değerlendirdiğimizde; loncaların bu amaçla kurmuş oldukları "**orta sandığı**" ve "**teavün sandığı**" sistemleri geliştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda bu Sandıklarca karşılanmak olan sosyal risklerin kapsamı oldukça genişti. Ancak yapılan yardımlar daha çok muhtaç olanlar şartına dayandırılmıştır. Sandıklar hastalanan üyelere tedavileri için gerekli yardımların yapılması, bu Sandıkların görevleri olarak yer almıştır. Yaşlanarak işini terk etmiş ve muhtaç duruma düşmüş olan ustalara, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık veya sakatlık nedeniyle iş göremez duruma düşmüş olan usta, kalfa ve çıraklar gibi bütün meslek mensuplarının geçimlerini sağlamak yine bu Sandıkların görevleri arasında yer almaktadır.

Sandıklar bundan başka muhtaç duruma düşmüş esnaf ve sanatkarlar aileleri de bu yardım kapsamındadır. Lonca yardımlaşma Sandıkları fakir üyelere, bunların aile bireylerinden birinin ölümü halinde, sosyal seviyesine uygun şekilde dini cenaze merasimi tertipler ve masraflarını da karşılardı. Örneğin bir Hallaç Sandığının (1873/1874 yılı) gelir ve gider kayıtlarına göre kendi mensuplarına ve yöredeki yoksullara yapılan yardımlar şu şekilde sıralanmıştır. "**esnaf ve fakirlere kömür, Ramazanda ekmek parası, dul ve yetimlere bayramlık basma, sadaka, dükkanı yanan Hasan Ağa'ya sermaye, kasaba dışındaki köprü tamiri, öğretmenlere ev kirası, esnaf fakirlerine hastalık parası, kurban ve hocalara yardım parası**" (52).

Ahi teşkilatı, bu alanda imece ve yaran kuruluşu halinde köylere kadar uzanmıştır. Yaranlar, kışlık yakacağını temin edememiş dul, kocası askere gitmiş,

kimsesiz yoksul kadınların ve ihtiyarların yakacakları karşılanırdı. Bu kimselerin gerektiğinde yıkılan evlerinin onarılması yapılırdı.

Sandıkların diğer bir alanı da ekonomik konumudur. Bu Sandıklar ihtiyaç sahibi esnaf ve sanatkara borç para veren sistemi de geliştirmişlerdi. Örneğin usta olan bir gence Sandıktan bu iş için ayrılan fondan bir işyeri açılırdı. İşyeri sahibi olan usta, loncasına, mahallesine ve topluma ebedi bir borç ödeme görevini severek yüklenirdi. Eli açık, hayır sahibi ve yardım sever bir fakir sahibi olurlardı. İşinin gerekleri yerine gelmesi halinde de lonca Sandığına olan borcunu öderdi. Kendisini her zaman insanlara karşı ödenmez bir borç sahibi sayarak yetim ve yoksullara yardım, genç lonca mensuplarını da himaye eder, onlara yol gösterirlerdi.

Bu Sandıkların başlıca gelir kaynakları usta ve kalfaların haftada, veya ayda veyahut üç ayda ödeme gücü ve geleneklere göre ödedikleri aidat, Sandığa yapılan bağışlar, çıraklıktan, kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçenler için ustaların Sandığa ödedikleri harçlar teşkil etmektedir.

TIMAR - ZEHA MET - HAS

Osmanlı İmparatorluğunda arazi rejiminde tımar, zeamet ve has müesseseleri önemli bir yer tutmaktadır. Konu kendi içinde çok geniş alanı olan esasları içermekle birlikte özet olarak şu şekilde tanımlanabilir.

Tımar, zeamet ve has miri mahiyetteki arazinin öşür, haraç, ferağ ve intikal harcı gibi miri menfaatler denilen hasılatın düşmanla harp etmek mukabilinde ehil ve layık olanlarına tahsisinden husule gelir. Bunlar arasındaki fark arzın temin ettiği miri menfaatlerin mik-

tarına isnat eder; mukayyet hasılatı yüz bin akçeden ziyade olanlara has, yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olanlara zeamet, hasılatı üç bin akçeden yirmi bin akçeye kadar olanlara da tımar denilmektedir.

Tımar ve zeametlerin Osmanlı Dönemine diğer bir görevleri de sosyal güvenlik bakımından üstlendikleri görev olmuştur. **"Tımar veya zeametler bir vazife karşılığı olarak tevcih edildiği cihetle sahipleri vazife göremeyecek derecede ihtiyar veya malûl olurlarsa, tımar ve zeametlerin hisse kısmı müsait olduğu takdirde bu kısım tekaüt (emekli) edilir ve kılıç kısmı faal bir sipahiye tevfiz edilir. Bu suretle hem ihtiyar sipahi mükafatlandırılmış ve istikbali temin edilmiş hem de aynı tımar ve zeametten istifade edilerek yeni bir sipahi kazanılmış olur"** (53).

Tımar ve zeametlerin sistemi bu şekilde kendi içinde belirli bir yaşa gelen veya malûl duruma düşen sahiplerini emekli ederek geçimlerini belirli bir kaynak içinde sağlamaktadır. Ancak geçen zaman içinde amaçlarını kaybeden tımar ve zeametlerin ıslahına III Sultan Selim devrinde başlanmış ve yeni bir nizamname ile düzenlenmiş olmasına rağmen ıslah olunamayacağına kanaat getirilerek tasfiyesine bağlanmıştır. II Sultan Mahmut zamanında tımar ve zeametler tamamen tasfiye edilmiştir. Tımar ve zeametlerin sahiplerine yurtluk ve ocaklık namı altındaki haklarına karşılık verilen emeklilik aylıkları gibi bir aylık ödemesi ise müktesep hak olarak kabul edilerek son zamanlara kadar ödenmeye devam edilmiştir (54).

VAKIF SİSTEMİ

"Vakıf" Arapça kökenli bir kelimedir.

Sözlük anlamı **"terk etmek, durdurmak, terk veya tahsiste bulunmak manalarına gelmektedir"** (55) Vakıfların kuruluşu İslam hukukuna dayanmaktadır. Kur'an da açıkça **"vakıf"** veya aynı anlama gelen. **"habs"** kelimeleri geçmemekle beraber, İslam hukukçuları ve bazı batılı ilim adamları vakfın menşeinin doğrudan doğruya İslam prensiplerine dayandığını vurgulamışlardır (56). İslam hukukunda vakıf, **"bir mülkün aynı sahibinin, mülkü hükmünde kalmak üzere, bir şeyin menfaatini fakirlere tasadduk etmek veya hayır vecihlerinden birine bırakmak için bir şeyi tutmak, hapsetmek"** demektir (57). Başka bir tanıma göre ise **"bir aynı, hakiki malik Allah'ın mülkü hükmünde olmak ve menfaati halka (ibadullah) ait olmak üzere hapis ve tevkif etmektir."** (58).

Osmanlı İmparatorluğunda vakıfların kamu görevinin büyük bir kısmını üzerine almaları ve bu suretle görev alanlarını genişletmeleri, bu günkü kamu kuruluşlarının bir çoğunun geçmişte vakıf olarak kurulmaları örneği de dikkate alınırsa, vakıf eserlerinin milli servetin ve medeniyet eserlerimizin önemli bir kısmını oluşturmaları vakıfların idare ve medeniyet tarihimize girmeleri sonucunu doğurmuştur (59). Vakıflara ait hastanelerde müslim veya gayrimüslim, varlıklı veya fakir ayırımı yapılmaksızın herkes, ücretsiz olarak muayene ve tedavi olunduğu bilinen bir husustur. Ayrıca gerekli hallerde hastalar taburcu edilirken kendilerine bir takım elbise ile bir aylık geçimini sağlayacak tutarda para yardımı yapılması da ayrı bir sosyal yardım hizmetidir (60).

Vakıflara bırakılan hizmetlerin görülmesi amacıyla özel kişiler yanında, başta padişah olmak üzere devlet büyükleri

de vakıflar kurdukları görülmektedir. Vakıflar veri bağışıklıkları ve başka yollardan Devlet tarafından desteklenmiştir. Öyle ki XVIII inci yüzyılın sonlarında ve XIX uncu yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğunda taşınmaz mallar içindeki vakıfların payının 3/4 oranına ulaşmış olduğu o devirde yaşamış yazarlarca söylenmektedir (61).

Osmanlı İmparatorluğunda vakıflar sosyal güvenlikle ilgili olarak çeşitli somut amaç ve faaliyet alanına da yönelmişlerdir. Bu hususta en güzel tarihi kayıt Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın oğlu ile ilgili olmaktadır. **"Damat İbrahim Paşanın ilk refikasından olan oğlu Genç Mehmet Paşa 1136 H. 1723 M. de III. Ahmet'in kerimesi Atike Sultan ile nişanlanarak vezir olmuş ve bir buçuk ay sonra da nikahı yapılmıştır. Mehmet Paşa babasının vakfına mütevellî olmuş ve 1183 H. 1769 M. de vefat ederek pederinin yanına defnedilmiştir. Damat İbrahim Paşanın torunu olan İbrahim Bey de dedesinin vakfı ile yaşamını devam ettirmiştir. Bu konuda Başbakanlık arşivinin iki numaralı keddine defteri şu hususu kaydetmiştir. "İbrahim Paşanın torunu olan bu İbrahim bey III. Mustafa zamanında enderunda bulunmuştu. Bir gün Padişah kendisine senin ceddin kalleş herif idi pederime mütemadiyen torba torba altınlar getirip takdim eder pederim dahi eniştemizin elini tekbik edin diye bize emreyledi demiştir. Bu İbrahim Bey Çırağan'da ceddinden kalan yalıda oturup evafının fazlasıyla geçinmiştir. 1230 H. 1815 M. den sonra vefat etmiştir (62).**

Vakıfların sosyal güvenlik alanında çalışmalarına örneklerin diğer başlıcası

"aşevleri (imaret) kervansaray, misafir odası, yolculara, hac yolunda parasız kalanlara yardım, dul ve yetimlerin geçindirilmesi, kimsesiz yaşlı ve çocukların barındırma ve bakılması, darüşşifa, hastane açılma ve işletilmesi, ayakta tedavi, cüzamlılara, körlere, dilsizlere yardım, hamam, idman sahası, gezinti yeri, çeşme kuyu yapımı, fakir yaşlı ve çocuklara elbise ve yiyecek yardımı, kızlara cihaz ve çocuklara mesire masrafı, kitap parası, yetimlere aylık, hamal, kayıkçı, camcı ve benzeri ağır işlerde çalışanlara, esnafa yaşlılık ve sakatlık durumunda yaşlılık aylığına benzer gelir sağlanması, harp malûlleri ve gazilerine yardım, düşmana esir düşenlerin fidyelerinin ödenmesi, köle ve cariyelerin azadı için yardım, dükkan açmak isteyenlere, ticaret ve sanatta işi bozulanlara yardım, fakir çiftçilere tohumluk verilmesi, harp ve kıtlık için yiyecek depo edilmesi, göz ağrısı için ilaç verilmesi, fakirlere yemek yedirilmesi, fakirlere, yetimlere, güçsüzlere ve hapsilere yakacak yardımı, mahalle ve köy haklının vergileri ve başka mükellefiyetleri için para yardımı; hapislerin borçları ödenerek kurtarılması, fakir ve kimsesiz ölümlerin defni; ekmek ve meyve dağıtımı; kalem ve katiplerin doyurulması; köle ve cariyelerin kırdıkları tabak, çanak gibi eşyaların bedellerinin ödenmesidir (63).

I -Hayri vakıflar

Geçmişten gelen güzel bir örnek olan yardım vakıfları sistemi ile toplum bir çok kamu hizmetlerinin (**cami, mescit, okul, kütüphane, imarethane, kervansaray, misafirhane, hamam, kabristan, hastane, dispanser, dar'ül aceze, yol, köprü, liman, çeşme, kuyu,**

sebil, orman ve spor sahası ve benzeri tesisler, fakirlere yemek yedirilmesi, kurban kesilmesi, aşure pişirilmesi gibi hizmetler; bu tesis ve hizmetlerde çalışan personelin tayin, terfi ve ücretlerinin ödenmesi) yerine getirilmesinde çok önemli rol üstlenmiştir. Devlet fonksiyonlarından siyasi nitelikte olan otoriteye ihtiyaç gösteren (**vatan savunması ve kamu güvenliği gibi**) hizmetler Hükümet eli ile ve bunun dışında kalan geniş alanda ki kamu hizmetleri ise yardım vakıfları aracılığı ile yerine getirilmiştir. Bu tesislerin bazılarında doğal olarak toplum bütünü, bazılarında ise yalnızca düşük gelirli gruplar yararlanmaktadır.

II -Avarız vakıfları

Vakıfların kamu hizmeti bakımından rolü belirli ve dar alanlarda da görülür. Bugünkü kamu hizmetleriyle ilgili olan vakıflardan biri de Avarız vakıflarıdır. Avarız arızanın çoğuludur. Bu terim vakıflarda genel olarak sosyal güvenliği tehlikeye düşüren durumlar, riskler anlamını taşımaktadır.

Avarız vakıfları iki kısma ayrılmaktadır.

Birinci kısım Avarız vakıfları; düşük gelirli köy ve mahalle sakinlerinin yangın, hastalık, ölüm gibi durumlarla geçimlerini tehlikeye düşüren başka durumlarda ihtiyaçlarının karşılanması, tedavilerinin yapılması amacıyla kurulmuştur. Öte yandan bu vakıflar, fakir kızların cehizlerinin sağlanması gibi önemli bir sosyal amacı da üstlenmiş olduğu görülmektedir. Köy ve mahallelerin yol ve kaldırımları, su yolları ve çeşmelerin bakım ve onarımına ilişkin olarak kurulan vakıfları da, bu türden vakıflar içinde görenler vardır. Avarız vakıflarının gelirleri, mutlak surette vakfın kurulduğu toplumun ihtiyaçlarına müslim ve gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın sarf olunur (64).

İkinci kısım Avarız vakıfları ise meslek veya sanat erbabının bu kabil ihtiyaçlarını karşılamak üzere tesis edilmiştir. Bunlardan müslim ve gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın o sanata veya mesleğe mensup olan herkesin yararlanması esası benimsenmiştir. Bu nevi avarız vakıfları bugünkü mesleki yardım ve kamu hizmetlerini karşılamakta ve sosyal yardım kuruluşları anlamında görev üstlenmişlerdir.

Bu genel açıklamalar dışında bazı vakıf kayıtlarında yer alan sosyal güvenlik ile ilgili notları da burada belirtmek yararlı olacaktır.

"Dolmabahçe Camii'nin tamiri sırasında minareden düşerek ölen ve bu durumun tamirat memuru Ali Faik Bey'in düzenlediği bir raporla tevsik edilmesi üzerine, ölen şahsın hanımı Zühre'ye oğlu Hüsrev'e söz konusu Camii Vakfı gelirinden ödenmek üzere 45' er kuruş aylık bağlanmıştır" (65). Aynı belgeden Zühre'nin hamile olduğunu ve doğumundan sonra bu çocuğa aylık bağlanacağını öğreniyoruz. Nitekim bir başka belgeden, 17/8/1300 H. /1882 M. Tarihinde Zühre'nin Fatma Zübeyde isminde bir kız çocuğu dünyaya getirdiğini ve Fatma Zübeyde'ye 5/ Teşrin -i Sani /1300 H. 1883 M. Tarihinden itibaren 45 kuruş aylık bağlandığını anlıyoruz (66).

Bir başka belgeye göre, **"Uşaklı minare ustası el Hac Mehmed adındaki şahıs, Selimiye Camii külahı kurşunlarının değiştirilmesi sırasında minareden düşmüş ve ayakları kırılmıştır. Bu şahsa 29/Recep /1265 H. 1848 M. Tarihinden geçerli olmak üzere Evkaf Nezaretince ayda 100 kuruş malûl aylığı bağlanmıştır."** İkamet yeri itibarıyla aylığın Kütahya Kaymakamlığı vasıtasıyla ödenmesi kararlaştırılmıştır (67).

Sürekli ve yaygın uygulama alanı tespit edilmemiş olmakla birlikte her iki örnek olay gerek ölüm ve gerekse malûllük aylığı bağlanması bakımından ilgi çekici olarak görülmüştür.

SONUÇ

Osmanlı Devletinin, kuruluşu, yükselişi ve gerileme devirlerini ayrı ayrı yorumlayarak derli toplu bir inceleme yapmak olasılığı hemen hemen bulunmamaktadır. Çünkü en büyük eksikliğimiz büyük arşiv hazinemizi gün ışığına çıkarma olanağımızın halen gerçekleştirilememiş olmasıdır.

Bütün buna rağmen elde edilen değişik boyuttaki araştırma çalışmalarından Osmanlı Devletinin 700 yıllık devlet yapısı içinde sistemleşmemiş dahi olsa kurumsal nitelikte sosyal güvenlik uygulamalarının olduğunu anlamaktayız.

Osmanlı sosyal güvenlik sisteminin örneklerini mutlak surette döneminin şartlarına göre değerlendirmek ve Osmanlı Devletinin sosyal hayatının düzenlemesi içinde anlamak gerekmektedir.

Bu kısa çalışmanın sosyal güvenlik araştırmacılarına çarpıcı örnek olacağı ümidini beslemekteyim.

DİPNOTLAR:

- 1 ONAR Dr. Sıddık Sami - İdare Hukukunun Umumi Esasları - 1952 s. 866
- 2 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı - Büyük Osmanlı Tarihi Cilt III s. 270
- 3 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı - Büyük Osmanlı Tarihi - Cilt II - 1999 s. 245
- 4 Chamberlin Ann Safiye Sultan Cilt III s. 280
- 5 AKAGÜNDÜZ Prof. Dr. Ahmet - ÖZTÜRK Do. Dr. Said Bilinmeyen Osmanlı - s. 399

6 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi -Cilt 2 s531

7 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi -Cilt 2 s 535

8 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi -Cilt 2 s 535

9 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi -Cilt 2 s 544

10 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi -Cilt 2 s. 548

11 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi -Cilt 2 s 549

12 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi -Cilt 2 s. 177/179 531-549-1999

13 HAMMER von JOSEPH - Çev. Mehmet ATA - Bu günkü dile özetleyen Prof. Dr. Abdulkadir KARAHAN Osmanlı Tarihi s. 297

14 UZUNÇARŞILI İ.H. Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara; 1948

15 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 3 s. 270)

16 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 343)

17 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 356)

18 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi -Cilt 4 s 358

19 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 372)

20 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 424)

21 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 427)

22 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 430)

23 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 431)

24 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 439)

25 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 447)

MAKALE

- 26 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6 s. 272-272
- 27 Mühimme 126 s. 125 - UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6 s.306-307
- 28 Mühimme, 157 s. 298 sene evasıtı Cemaziyelevvel 1169 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6 s. 342)
- 29 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6 s. 346
- 30 Mühimme, 153 s.121
- 31 Mühimme 154 s. 124.125 sene evaili Şaban 1162 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6 s. 366
- 32 Mühimme, 154 s. 124-125 sene evvaili Şaban 1162 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6 s. 410
- 33 Mühimme, 166 s. 159 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6 s. 410
- 34 Mühimme, 169 s. 1 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6 s. 412
- 35 AKAGÜNDÜZ Prof. Dr. Ahmet - ÖZTÜRK Do. Dr. Said Bilinmeyen Osmanlı - s. 372
- 36 AKAGÜNDÜZ Prof. Dr. Ahmet - ÖZTÜRK Do. Dr. Said Bilinmeyen Osmanlı - s. 372
- 37 STEFANOS Yerasimos - Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye - I - s 315/316
- 38 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 452
- 39 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 452
- 40 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 455
- 41 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 455
- 42 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 4 s. 458
- 43 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 2 s. 653
- 44 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 2 s. 672
- 45 UZUNÇARŞILI Ord. Prof. İ. Hakkı Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 3 s. 572-573
- 46 BALKAN O. L. Edine Askeri -Stefanos Yerasimos - Azgelişmiş Sürecinde Türkiye s. 346
- 47 UZUNOĞLU Ord. Prof. İ. Hakkı - Büyük Osmanlı Tarihi Cilt II s. 558/559
- 48 UZUNOĞLU Ord. Prof. İ. Hakkı-Büyük Osmanlı Tarihi Cilt III s.410 Abdi Paşa, Vakayiname, vrk 83-84
- 49 UZUNOĞLU Ord. Prof. İ. Hakkı - Büyük Osmanlı Tarihi Cilt II s. 565
- 50 UZUNOĞLU Ord. Prof. İ. Hakkı - Büyük Osmanlı Tarihi Cilt II s. 569-570
- 51 SOYKUT Refik Ahilik Yolu D. s.125 - Ahi
- 52O. Nuri - Mecell-i Umur-u Belediye.İst. 1922 den aktaran Aktüre, Yapı Çözümlemesi
- 53 ONAR Dr. Sıddık Sami- İdare Hukuku Umumi Esasları -s. 509
- 54 ONAR Dr. Sıddık Sami - İdare Hukuku Umumi Esasları -s. 541
- 55 ŞAFAK Ali - Hukuk Terimleri Sözlüğü S. 632
- 56 YILDIZ Bekir - Doğuştan Günümüze İslam Tarihi Cilt 14
- 57 İmam ı Azam Ebu Hanife R.A. Fetavayı Hindiye IV Cilt S. 495
- 58 TBMM Zabıt Ceridesi C.25. Sh. 86)
- 59 ONAR Dr. S. Sami - İdare Hukuk s. 512-513)
- 60 S.Hunke Çv.S.Sezgin Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi s. 158 - İ.E. Kozak Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf s.18
- 61 KÖPRÜLÜ M.F. - İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi s.351
- 62 Netayicül Vukuat c.3-s.31
- 63 BERKİ A.H. Hukuki ve İçtimai Bakımından Vakıflar - Vakıflar Dr. S. V S. 11
- 64 ONAR Dr. S.Sami - İdare Hukukunun Umumi Esasları s. 518
- 65 ÖZTÜRK Dr. N. Vakıf Müessesesi s. 28 VGMA 1302-932/194
- 66 ÖZTÜRK Dr. N. Vakıf Müessesesi s. 28 VGMA 1266-968/200
- 67 ÖZTÜRK Dr. N. Vakıf Müessesesi s. 28 VGMA 1266-968/200